

Gömöri György

Nobel-díjasok, akiket ismertem

Egyetemi pályám során Cambridge-ben számos Nobel-díjas tudóssal találkoztam. De mivel többrendbeli irodalmár vagyok, alább csak azzal a hat *irodalmi* Nobel-díjossal foglalkozom, akiket ismertem. Díjazásuk sorrendjében beszélek róluk, kezdve az 1980-ban díjazott Czesław Miłosz-sal.

1

Miłosz egyik fiatalkori kötete már 1953-ban a kezembe került, méghozzá arra is emlékszem, hol: a Balti-tenger melletti Sopotban, egy kedves lengyel hölgy jóvoltából, aki egy napra kölcsönadta ezt az irodalmi csemegének számító, és természetesen betiltott kötetet, egy nyugati emigráns költő könyvét! Magával a költővel csak négy évre rá ismerkedtem meg, ez Strassbourgban, a Free Europe University nyári tanfolyamán történt, amire (bár nem voltam Free Europe-ösztöndíjas), engem is meghívtak. Erről és a Nobel-díjas költővel való kapcsolatomról már több alkalommal írtam, utoljára *Magyar–lengyel változatok* című könyvem (Pro Pannonia, 2016) 127–135. oldalán. Ennek az első találkozásnak levélváltás volt a következménye, ezt egy újabb találkozás követte egy párizsi kávéházban, végül pedig egy meghívás a kaliforniai egyetemre, Berkeley-be, ahol a költő 1960 óta tanított. Miután Miłosz hazajött Berkeley-be Párizsból, ahol 1960 második felében egyetemi szabadságát töltötte, gyakran találkoztunk, vendégeskedtem gyönyörű kilátást nyújtó házában, látogattam a régi és az újabb lengyel irodalomról szóló előadásait is, amiket erős akcentussal, de lendületesen és sok humorral adott elő. (Az 1964-es előadásokról készített jegyzeteimet eljuttattam Krakkóba Aleksander Fiutnak, Miłosz legjobb lengyel szakértőjének, de gondolom a jövő irodalomtörténészeinek nehéz dolga lesz, mert két füzetet betöltő jegyzeteim, megjegyzésekkel tarkítva, három nyelven – angolul, lengyelül és magyarul! – készültek.)

De térjünk rá költői kapcsolatunkra. Ez azzal kezdődött, hogy a londoni *Irodalmi Újság*ban közöltem Miłosz *Antigoné* című párbeszédese versének fordítását, amit ő a magyar forradalom „munkásainak, diákjainak és katonáinak” ajánlott, azzal a megjegyzéssel, hogy ezt a töredéket ő 1949-ben írta, tehát az 1944-es varsói felkelés áldozatainak emlékére. Ez az elég hosszú versfordítás aztán a többnyelvű *Gloria victis* című versantológia (München, 1966) egyik legnagyobb figyelmet felkeltő verse lett, bár maga a költő, ha nem is szégyellte, de nem tartotta azt munkássága kiemelkedő darabjának.

Az évek során számos helyen közöltem Miłosz-fordításokat, nyugati magyar lapokban és folyóiratokban, a jugoszláviai *Híd*ban, sőt 1980-ban, amikor Czesław Miłosz Nobel-díjas lett, még a *Magyar Nemzet*ben is! (Sőt, egész kötetre valót is fordítottam Miłosztól, ez *Ahogy elkészül a világ* címmel jelent meg 2001-ben az AB-ART kiadónál, és nem keltett különösebb feltűnést.) Ami a költő kitűnő prózáját illeti, abból csak egy elbeszélést választottam, ez volt a *Brogart*, ami témájánál fogva már csak a rendszerváltás után jelenhetett meg, méghozzá a 2000 című lapban, úgy, hogy a szerkesztő megkérdésem nélkül több

helyen stílusjavításokat eszközölt. Amikor rákérdeztem, miért nem kérte beleegyezésemet (a szerintem több helyen indokolatlan) változtatásokról, agresszív hangon válaszolt – neki erre nem volt ideje! Megszakítottam vele a kapcsolatot, élete végéig köszönőviszonyban maradtunk: a történet negatív hőse a nemrégien elhunyt, egyébként kítűnő litván tudós Bojtár Endre volt.

A hatvanas években Milosz még eléggé magányos volt Berkeley-ben. Azt gondolta, Lengyelországban teljesen elfelejtették, és én hiába bizonygattam neki, hogy ez nincs így. Amerikai elismertetésében két ember játszott fontos szerepet: Kenneth Rexroth és a később ugyancsak Nobel-díjas orosz Jozsif Brodskij. 1978-ban Neustadt-díjat kapott, és többen ünnepeltük a *Books Abroad* című világirodalmi folyóiratban, ez alkalommal, azt hiszem, a kanadai Louis Iribarne és én voltunk a kivételek, a többi tanulmányíró lengyelek közül került ki. Levelezésemet Miłosz-sal a krakkói Jagelló-könyvtár birtokolja, két hosszabb hozzám írott levele megjelent folyóiratban, és nagy örömemre szolgált, amikor 2011-ben a krakkói maraton hosszúságú Miłosz-konferencia első előadójának engem kértek föl a szervezők. Arról nem beszélve, hogy úgy gondolom, a saját költészetemre is hatott ez a litván–lengyel emigráns, a huszadik század egyik legjelentősebb költője, a 2004-ben elhunyt Czesław Miłosz.

2

Bár egy-két versét fordítottam magyarra, Seamus Heaney északír költő, aki angolul írt, volt az az irodalmi Nobel-díjas, akit legkevésbé ismertem, mivel csak egyetlen alkalommal találkoztunk. Erre Cambridge-ben került sor, valamilyen gyászszertartáson vettem részt, amire Heaney is eljött, ez valamikor a kilencvenes évek vége felé lehetett, mindenesetre jóval azután, hogy elolvastam (és a *Nagyvilágban* recenzáltam) a költő *The Government of the Tongue* című 1988-as tanulmánykötetét, amiből kiderült, hogy Heaney milyen nagy becsben tartja a lengyel Czesław Miłoszt és fiatalabb költőtársát, Zbigniew Herbertet. (Utóbbi hosszú esszében méltatta, és verset is írt róla). Ekkor már megjelentek Seamus Heaney-nek Stanisław Barańczakkal együtt készített kiváló Kochanowski-fordításai (a lengyel reneszánsz legnagyobb költőjének *Gyászdalait* fordították együtt), tehát a pár perc alatt, amit Heaney társaságában tölthettem, főként lengyel fordítótársa iránt érdeklődtem.

Barańczak ekkor már nem volt jól, Parkinson-kórja miatt jóval a nyugdíjas korhatár előtt abbahagyta egyetemi előadásait, de változatlan hévvel dolgozott otthonában. Amikor Heaney meghallotta lengyel barátja nevét, elmosolyodott: „Hát igaz, ami igaz. Staszek a munka valóságos megszállottja” – amiből azt olvastam ki, hogy keményen megdolgozott lengyelül nem értő társfordítóját. Aki egyébként nagyon rokonszenves embernek bizonyult, északír katolikus létére felül tudott emelkedni a helyi véres protestáns–katolikus viták és ellentéteken. Lehet, hogy Nobel-díjában része volt ennek a politikai elfogulatlanságnak, illetve művészi objektivitásnak, amellet, hogy Heaney ritkán írt kötött formában, tehát kiválóan lehetett fordítani más nyelvekre. Magyarra többen ültették át verseit, köztük Tandori Dezső, meg Imreh András, akit nemrégiben Dublinba is meghívtak egy nagy Heaney-konferenciára –, ennek ellenére, nem hiszem, hogy ismertebb lenne ma Magyarországon, mint kortársai közül akár Sylvia Plath, akár Ted Hughes. Igaz, egyáltalán ki olvas még Magyarországon (különösen más nyelvből fordított) verseket?

3.

Jozsif Brodskij hangját először azon a londoni estén hallottam, amit a Poetry International szervezett 1972-ben. Akkor már sokat hallottam erről a tehetséges és méltatlanul meghurcolt orosz költőről, akit „parazitizmus” vádjával citálták bíróság elé és ítélték

el az akkori Leningrádban, ügye nagy port vert föl angol irodalmi körökben. Brodskij, ha jól emlékszem, vörös hajú, korán kopaszodó fiatalember volt, amikor a szovjet hatóságok egyszerűen eltávolították szülőföldjéről. Ez történt Szolzsenyicinnel is, és el kell ismerni, sokkal kellemesebb fajtája volt ez a száműzetésnek, mint egy bánya Szibériában.

Brodskij nagyon tudatos és művelt költő, a huszadik századi orosz költők közül talán Oszip Mandelstámhoz és Akhmatovához áll a legközelebb. Viszont főleg „nyugatra” tájékozódott, fiatalon megtanult angolul és lengyelül, és John Donne meg Czesław Miłosz verseit olvasta legszívesebben. Mindezt később tudtam meg róla, amikor már interjút adott nyugati lapoknak. A Poetry International estjén megkapott versolvasása: kántálva, szinte énekelve olvasta fel, illetve mondta el hosszú, rimekben gazdag verseit. Cs. Szabó László, aki mellettem ült azon az esten, megjegyezte: „Ez a fiú elsiratja őseit” – amit lehetett szellemi ősökre is érteni, de arra is, hogy Brodskij ősei között alighanem zsidó kántorok is voltak, innen örökölte előadói képességét.

Mindenesetre hallani és látni lehetett, hogy Brodskij különlegesen ragaszkodik az orosz költészet hagyományos formáihoz. Ezt később sem adta fel, amikor Amerikába távozott, de ott esszéket is kezdett írni, még hozzá angolul – a kettő együtt növelte ismertségét, illetve népszerűségét. Egy ideig Ann Arborban, a michigani egyetemen kapott kutató-ösztöndíjat, én éppen ott tartottam lengyel irodalmi előadást – ekkorra esett második találkozásom vele. Baráti társaságban említették, hogy az orosz költő itt tartózkodik, amire föl hívtam, jöjjön át beszélgetni. Vodkával ugyan nem tudtuk kínálni, de az amerikai whiskey se rossz, megoldotta nyelvét a bourbon.

Persze irodalomról beszélgettünk, egészen biztosan szó esett Miłoszról is, akit később éppen Jozsif Brodskij javasolt a Neustadt-díjra, amit Amerikában a Nobel-díjhoz vezető lépcsőként emlegettek. A magyar irodalom kevésbé érdekelte Jozsifot, viszont a műfordítás problémái igencsak izgatták. Ő a formahű fordítás híve volt, ezért bíralt meg egy olyan Anyegin-fordítást, ami lazán kezelte Puskin csengő-bongó rímeit. Ebben csak részben volt igaza, mert angolra fordítás esetében mindig kompromisszumot kell kötni az eredeti hangzása és az angol vers lehetőségei között. Amikor később egy cambridge-i irodalmi fesztiválon újra találkoztunk, ez volt az egyik közös témánk, különös tekintettel Clive Wilmerrel készített, többé-kevésbé formahű Radnóti-fordításainkra.

Brodskij sokat dolgozott, olyan intenzíven, mintha csak sejtette volna, hogy korán fog meghalni. Szívproblémái voltak már fiatal korában, amiket súlyosbított alkoholfogyasztása és erős dohányzása. John le Carré új könyvében (*The Pigeon Tunnel*) leír egy jelenetet, amikor egy londoni kínai étteremben együtt ebédel az alkoholtól-dohánytól orvosilag eltiltott, de ezt az intést semmibe vevő Brodskijjal, aki ekkor tudja meg, hogy megkapta az irodalmi Nobel-díjat, és könnyek között búcsúzik a hajdani kémtől és kiváló *thrillerek* írójától. „Most egy évig sokat fogok fecsegni” – mondja ekkor Le Carrénak Brodskij, a várakozó újságírókra utalva. Ez 1987 őszén volt, utána az emigráns orosz költő még kilenc évig élt, Velenecében temették.

4

Wisława Szymborska az egyetlen nő Nobel-díjas ismerőseim közül. Vele alighanem kétszer is találkoztam, jöllehet csak a második alkalom ragadt meg igazán emlékezetemben, mert akkor fényképek is készültek rólunk. Először nagyon fiatalon, 19 évesen, a Magyar Írószövetség ösztöndíjasaként barátkoztam Krakkóban a két Tadeusz-sal, Nowakkal és Śliwiakkal, és bejártam a Krupniczára, ahol saját házuk volt „az íróknak”, vagyis lakásaik és saját éttermük a földszinten, úgy tetszik, Szymborska is ott lakott még 1953-ban első férjével, Adam Włodekkel. Lehet, hogy már akkor bemutatkoztunk egymás-

nak, de én Włodekre is csak homályosan emlékszem, pedig lehet, hogy ő vitt ki engem Nowa Hutára, mutatta meg a Krakko közelében épülő „szocialista várost”. Akkor már megjelent Szymborskának egy kötete, de sem erre, sem második kötetére nem figyeltem föl mindaddig, amíg 1956 őszén, Rajk László újratemetése és a magyar forradalom után kezembe nem került egy keserű, kemény verse, a *Temetés*. Csak egy pár sort idézek belőle saját fordításomban: „*S te nép, csodáld e tettet / e nagyszerű eredményt: / ki egyszer született meg / – kétszer is eltemették*”. A Gomułka-rendszer első hónapjaira jellemző viszonylagos szabadságot jelzi, hogy ez a vers belekerülhetett Szymborska harmadik, 1957-es, *A Yeti megszólítása* című kötetébe.

Más szóval Szymborska, aki korábban hitt a lengyel szocializmus ígéreteinek, 1956-ra már teljesen kiábrándult a szovjet mintájú, „szocializmusnak” csúfolt imperialista államkapitalizmusból. Mégis (gondolom, egzisztenciális okokból) benne maradt a revizionizmustól megfertőzött LEMP-ben, a párttagságról csak 1966-ban, a híres Kołakowski-ügy után mondott le. (Ez megint egy speciális lengyel jelenség, hány író adta vissza párttagsági könyvét tíz évvel a lengyel változások és a magyar forradalom után – erre nem volt példa sehol másutt a kommunista „béketáborban”.) Én meg közben jártam ugyan Lengyelországban, sőt Krakkóban is, de Szymborskával valahogy elkerültük egymást.

A hetvenes-nyolcvanas években (mint polonista, a cambridge-i egyetem tanára), több ízben ellátogattam Krakkóba, ahol főleg Jan Prokoppal, illetve Leszek Elektorowicz-csal találkoztam, utóbbival sűrűn leveleztünk, időnként írtam is Leszek egyik lapjába. Őt nagyon érdekelte az angol és amerikai irodalom, sokat fordított angolból lengyelre. 1984-ben Elektorowicznál teáztam, amikor két illusztris vendég érkezett: Szymborska, élettársával, az ugyancsak író-költő Kornel Filipowicz-csal.

Nem emlékszem, miről beszélgettünk aznap délután, de a fényképeken egy derűs, nyugodt hölgy látható, amint egy jókora macskát simogat. A macska Elektorowiczké, de látom, hogy Wislawa asszony szereti ezt az állatfajtát – pár évre rá élvezettel fordítottam magyarra a *Macska az üres lakásban* című versét, amiben a cica elmondja, micsoda szemtelenség őt egyedül hagyni napokig (tulajdonosa közben elhalálozott), mert a hűséges lovakkal ellentétben, nem érzi, hogy aki neki eddig enni adott és gyakran simogatta, soha többé nem jön vissza. És az az igazság, hogy lényegében a krakkói együtt teázás után jöttem rá a Szymborska-líra ízére és zamatára. Így aztán a Csordás Gábor által szerkesztett magyar Szymborska-válogatásba is bekerült néhány fordításom, de újabban is jelentek meg magyarításaim, volt olyan verse (*Gyűlölet*), amit kétszer is lefordítottam, másodsor tavalý, amikor ez az érzélem újra kezdte áthatni a politikusok szónokleit.

Szymborska nem ösztönös, ő gondolkodó költő. Néha egy-egy filozófiai tételből bont ki remek verseket. Voltak, akik (gondolom, „pártos” múltja miatt) rosszalották, hogy ő lett a második lengyel irodalmi Nobel-díjas, de ezek a kéretlen kritikuskok elfelejtették, milyen okos, mondhatnám, bölcs embert próbálnak leszólítani. Mert felejthetetlen, amit Szymborska mondott, amikor közölték vele, hogy ő kapta az 1996. évi irodalmi Nobel-díjat: „Nagy megtiszteltetés, de meg kell mondanom, hogy van még két lengyel költő, aki éppúgy megérdemelte volna a díjat: Tadeusz Rózewicz és Zbigniew Herbert”. Aki tudja, milyen féltékenyek lehetnek költők egymásra, értékelheti ezt a mondatot: ennél jobbat, okosabbat nem is lehetne kitalálni.

5.

A perui születésű Mario Vargas Llosát Cambridge-ben ismertem meg, ahol egy évet töltött, gondolom, kutatással. Ekkor (a hetvenes évek közepén) már ismert író volt, de közel sem olyan ismert, mint Márquez vagy Borges, hogy csak két nevet említsek. Mario eljárt a

cambridge-i fiatal írók Richard Burns-Berengartennél rendezett találkozóra, ahol felolvastunk egymásnak műveinkből, néha meg is vitattuk azokat. Jól beszélt angolul, és volt benne valami veleszületett kedvesség, ami miatt mindnyájan szerettük, örültünk jelenlétének.

Márquezt már olvastam, de a latin-amerikai próza egyébként csak mérsékelten érdekelt, ezért minden rokonszenvem ellenére sokáig elhanyagoltam Mariót. Nem is olyan régen viszont megvettem *Feast of the Goat (A kecske ünnepe)* című művét, ami Trujillóról és diktatúrájáról szól egy női főszereplő szemén át. Vannak, akik ezt tartják Mario Vargas Llosa legjobb regényének – lehet, hogy igazuk van. Trujillo a Dominikai Köztársaságnak volt több évtizeden át diktátora, és Mario remekül írja le azt a folyamatot, hogyan lesz a „rendcsináló” nemzeti hősből korrump és gyilkos diktátor, akit végül saját emberei eltesznek ugyan láb alól, de akinek öröksége hosszú időre rányomja bélyegét erre a közép-amerikai szegény kis államra és lakóira. Ez a regény nem könnyű olvasmány, mert rengeteg szereplőt mozgat, és nincs megindexelve – még egy magyar nő is felbukkan benne, mint Trujillo egyik szörnyű fiának a barátnője vagy felesége. De akit érdekel egy ország erkölcsvesztése és egy jellem elrohadása a hatalom bűvöletében, annak feltétlenül ajánlom Mariónak ezt a dokumentumregényét. Mario 2010-ben kapott Nobel-díjat, amihez (gondolom) *A kecske ünnepe* sikere jelentősen hozzájárult.

6.

A legkésőbbi, mert 2011-es Nobel-díjas, akit ismertem, az azóta elhunyt svéd költő, Tomas Tranströmer volt. (Most veszem észre, hogy a hat nobeles emberem közül ma, 2018-ban, egyedül Mario Vargas Llosa él.) Róla sokat hallottam korábban a Svédországba emigrált magyar „szófuvaros” Thinsz Gézától, de kellett várnom a hetvenes évek elejéig, amikor Tranströmert meghívták egy cambridge-i költőfesztiválra. Ekkor én már pár éve a Darwin College kutatókollégium *Fellow*-ja, vagyis igazgatósági tagja voltam, részt vettem a költőfesztivál szervezésében is, emiatt gyakran láttam vendégül külföldi költőket. Mivel akkortájt barátkoztam össze a skót Robin Fultonnal, a *Lines review* című lap szerkesztőjével (csinált egy kiváló magyar számot, benne Kassák, József Attila, Radnóti és Pilinszky-versfordításokkal) és Fulton volt Tranströmer legszorgalmasabb angolra fordítója, meghívtam mindkettőjüket ebédre a Darwinba, ami fontos gasztronómiai fordulatot idézett elő kollégiumom történetében.

Tranströmerről azt kell tudni, hogy öntudatos, egyenes ember volt, véleményét általában nem rejtette véka alá. Így aztán, amikor a Darwinban ebédre konzervpagettit(!) tálaltak, megkóstolta, és utána megvetően tolta félre, salátát kért és kapott helyette. De mivel az én külföldi vendégem volt, és akkoriban tagja voltam a kollégium étkezési bizottságának, óriási botrányt csaptam a következő bizottsági ülésen. Ezzel ugyan végig sértettem az étkeztetésért felelős hölgyet (aki korábban az angol tengerparton volt panziótulajdonos), de azt elértem, hogy egyszer és mindenkorra levették műsorról a konzervpagettit a Darwinban. Igaz, a szakács is többször változott, azt hiszem, most sem született angol főz nemzetközi tagságáról híres kutatókollégiumom tagjainak.

Hálás voltam Tranströmernek a fenti beavatkozásért, és jó néhány évvel később kicsit viszonzni tudtam őszinteségét. Addigra már Amerikában is ismert volt költészete, tehát amikor 1990-ben Ivar Ivask, a *World Literature Today* szerkesztője beválogatott engem a Neustadt-díj zsűrijébe, örömmel fedeztem föl a döntőbe fölterjesztett névsorban Tomas nevét, s ahogy sorban estek ki a jelöltek (az enyémet is beleértve), úgy nőttek a svéd költő esélyei a tetemes összeggel járó irodalmi díjra. Végül csak ketten maradtak talpon: V.S. Naipaul, a trinidadi származású brit prózaíró és Jan Kaplinski jelöltje, Tomas Tranströmer. Az izgalmas végversenyben Tomas győzött, többek között az én szavazatommal.

És milyen szerencse, hogy abban az évben kapta meg a Neustadt-díjat! Hónapokkal később Tranströmer agyvérzés érte, s bár lassan visszanyerte szellemi képességei nagy részét, beszélni már nem tudott, csak zongorázni és rövid verseket írni. Úgy emlékszem, röviddel halála előtt kapta meg a Nobel-díjat, amit nagyon ritkán adnak svéd, tehát „bennszülött” költőnek vagy írónak. Mindenesetre 2015-ben engem kértek föl az *Élet és Irodalom*tól nekrológra, amit (mivel éppen Pesten voltam) rekordidő alatt meg tudtam írni a lapnak. Évekkel később pedig a *Vigiliában* olvastam Tomas egy jóval korábbi emlékezését Pilinszkyre, akit személyesen ismert. Valamilyen titokzatos módon lelki rokonság volt a két költő között, bár amennyire én tudom, Tranströmer nem volt istenhívó. De Thinsz segítségével fordította Pilinszky Jánost svédre, és megszerette a *Harmadnapon* költőjét, aki ugyan maga nem kapott se Neustadt-, se Nobel-díjat, de akit szinte minden európai nyelvre fordítottak, és így, Tranströmerrel együtt bekerült a huszadik századi líra vérkeringésébe.